

ВПЛИВ ЦАРИЗМУ НА ЗАРОДЖЕННЯ ФІНСЬКОЇ МОДЕРНОЇ НАЦІЇ

Висвітлено суспільно-політичне становище у Великому князівстві Фінляндському в період царювання Миколи I. Визначено сутність реформ у різних аспектах співіснування Фінляндії та Росії, а також специфіка подій та явищ історії на прикладі розвитку фінляндського суспільства у 1825–1855 рр. Досліджено про-

блеми адаптації до російської самодержавної дійсності фінляндського суспільства, а також проблеми реформування соціально-політичного життя Фінляндії.

Ключові слова: Велике князівство Фінляндське, Микола I, модерна нація, фінляндська автономія, самодержавство.

Ковалев Д. В. Влияние царизма на зарождение современной нации в Финляндии.

Работа посвящена освещению проблем общественно-политического положения в Великом княжестве Финляндском в период царствования Николая I. Определена сущность реформ в разных аспектах сосуществования Финляндии и России, а также специфика событий и явлений истории на примере развития финляндского общества в 1825–1855 гг. Исследованы

проблемы адаптации к российской самодержавной действительности финляндского общества, а также проблемы реформирования социально-политической жизни Финляндии.

Ключевые слова: Великое княжество Финляндское, Николай I, современная нация, финляндская автономия, самодержавие.

Kovaliov D. V. The impact on the emergence of the tsarist modern nation in Finland.

The research is dedicated to highlighting the problems of the socio-political situation in the Grand Duchy of Finland during the reign of Nickolai I. The article defines the essence of the reforms in the various aspects of co-existence between Finland and Russia, as well as the specifics of the events and phenomena of history as an example of Finnish society in the years of 1825–1855. The author has studied the problems of adaptation to the Russian autocratic reality of the Finnish society, as well as the problems of reforming the socio-political life of

Finland. The conclusion is that while the royal government and gave the Grand Duchy of Finland during the 1825–1855 biennium. Substantial gains, which led to the philosophical and political currents fennomaniyi, which began to defend Finland right to exist as a separate state, but separatist revolutionary understanding trends sought as soon as possible to roll Finnish autonomy.

Keywords: the Grand Duchy of Finland, Nickolai I, modern nation, the Finnish autonomy, autocracy.

Постановка проблеми. Актуальність даної тематики полягає в тому, що в Україні історія Фінляндії часів її існування у складі Російської імперії майже не вивчена. Тому важливо зазначити, що дослідження цієї проблематики допомагає зрозуміти історичний шлях обох країн, що свого часу були частинами Російської імперії. В цей історичний період як у Європі, так і в решті світу відбуваються національно-визвольні війни, антиколоніальні революції та боротьба за переділ політичної мапи світу. Тим часом у невеликій північній країні, Фінляндії, цього майже не відчувається: тут вирує мирне життя, розвивається суспільно-політична думка фінської інтелігенції та дворянства, стає на ноги промисловість; населення Великого князівства, вбачаючи для національної революції несприятливі час і умови та навіть можливість загибелі власної автономії, на відміну від європейських сусідів, змінювало радикальні настрої на демократичні. Є можливість порівняти становище Фінляндії та українських земель у складі Російської імперії першої половини XIX ст. і виявити певні спільні процеси формування модерних націй в обох країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення праць як російських, так і фінських дослідників даного періоду існування Фінляндії в складі Російської імперії допомагає з'ясувати ступінь вивченості цієї складної проблеми. Серед найпомітніших її дослідників можуть бути виділені: з фінських – Макс Енгман [1], Матті Клінге [2], Югані Паасівірта [3], Інґвар Такала [8] та Осмо Юссіла [10]; з російських та радянських – Петра Гусев [4], Борис Миронов [6], Вільям Похльобкін [7], Ййварі Кяйвярйянен [5] та Пьотр Шиловський [9]. Зокрема, професор Гельсінського університету М. Клінге зазначає, що Фінляндія була єдиною частиною царської Росії, котра мала чіткі регламентовані кордони, власний урядовий апарат, незмінні конституційні нормативні акти та інші державні інституції і, на відміну від Польщі, мала шанс не тільки утримати їх, але й розвинути [2]. Російський історик-кадет П. Гусев акцентував увагу саме на процесі формування у Великому князівстві Фінляндському конституційної монархії під скіпетром династії Романових, а також наголошував на правомірності застосування до фінляндської автономії основоположних зако-

нодавчих актів російського самодержавства [4]. Видатний вчений Петрозаводського університету І. Кйявярайнен став першопрохідцем у радянському фінознавстві. Карел за національністю, він першим почав займатися дослідженням історії перебування Фінляндії у складі царської Росії, а також відносин між Російською імперією та Швецією через втрату останньою Фінляндії [5].

Мета статті – аналіз сутності і особливостей суспільно-політичного розвитку та реформування Фінляндії у складі Російської імперії періоду правління Миколи І.

Виклад основного матеріалу. Еволюцію державно-правового статусу Фінляндії часто порівнюють із досвідом Польщі. Обидві національні окраїни Російської імперії претендували на політичне оформлення власної окремішності, протиставляючи централізаторським прагненням російського уряду автономістські гасла. Але, якщо польський націоналізм, посилений соціальним конфліктом, із найбільшою силою виявився в збройних повстаннях 1830–1831 і 1863 рр., то характерною рисою фінляндської боротьби за незалежність була «війна за закон».

На перший погляд, казуїстичні дебати навколо інтерпретації правових норм слугували головним знаряддям для конструювання легальної основи суверенітету Фінляндії. Народження концепції Фінляндії як держави – на противагу погляду на неї як на провінцію – стало результатом витонченого трактування конституційних норм і законів. Але, зі свого боку, уряд Миколи І використовував кодифікацію фінляндського законодавства як метод перегляду державно-правового статусу Фінляндії. За причину такого стану речей правило дійсно складне і несистематизоване законодавство, успадковане фінляндцями від Шведського королівства. Залишивши незмінною більшу частину шведських законів після створення Великого князівства Фінляндського у 1809 р., імперська влада продемонструвала лояльність по відношенню до традицій державного управління цієї національної околиці імперії. Тим самим, що правда, було закладено основу для суперечок про становище Фінляндії у складі Російської імперії, про права станового Сейму і монарха як гаранта автономії, в тому числі у галузі фінансів.

Згідно з маніфестом від 12 грудня 1825 р., престол Російської імперії посів брат Олександра І, Микола І [9]. «Микола Палкін», «коронований барабанщик», «кривавий кат декабристів», «жандарм Європи», – ці та подібні до них епітети щодо «несимпатичного монарха», за висловом М. Клінге, міцно тяжіють як у масовій свідомості, так і в історичній науці стосовно цього імператора [2, с. 187]. Хоча сам Микола І з гордістю називав себе «государем-консерватором», проте «консер-

ватор» у його розумінні був синонімом реакціонера. Після розриву з частиною російської еліти, що стався після подій 14 грудня 1825 р., Микола І не міг знайти достатньої соціальної опори для широкої реформаторської діяльності, а зусилля численних «келійних комітетів» не завжди приводили до бажаних результатів.

Одразу ж після вступу на престол імператор звертає увагу на систему управління Фінляндією. Маніфестом Миколи І від 17 березня 1826 р. посада генерал-губернатора та урядовий інститут фінляндського Сенату стали основними ланками управління Великим князівством Фінляндським [9]. За царювання Миколи І Фінляндія управлялася на засадах місцевих законів під наглядом генерал-губернатора, але становий Сейм як представницький законодавчий орган не скликався жодного разу. Це не порушувало фінляндських законів, оскільки періодичність скликання Сейму була встановлена тільки виданим за Олександра І «Сеймовим статутом» 1869 р. [5, с. 115]. У 1827 р. наказом Миколи І у Фінляндії було дозволено приймати на державну службу осіб православного віросповідання, які отримали права фінляндського громадянства протягом 3-х років [4, с. 123].

У 1831 р. генерал-губернатором було призначено князя Олександра Меншикова, який проживав весь час у російській столиці, іноді навідуючись до Гельсінгфорса на засідання Сенату [8, с. 220]. Обрати на посаду фінляндського генерал-губернатора Меншикова було важливо для Миколи І з огляду на те, що він був начальником Головного морського штабу (з 1836 р. – і з правами міністра), а Фінляндія була країною з протяжним морським узбережжям. Як би там не було, а Меншиков керував Фінляндією із Санкт-Петербурга, навідуючись до Озерного краю в якості випадкового гостя. Нечасті відвідування генерал-губернатором Фінляндії, звичайно ж, були зрозумілі, адже вищі стани і чиновництво Гельсінгфорса були настільки віддані імператору, що Микола І, попри консерватизм і реакційну політику, прагнув лишатися «миролюбним володарем». Тому він не забував зауважити співвітчизникам, що хотіли урізати привілеї, якими користувалися фіни: *«Залиште цих фінів у спокої! Це єдина провінція моєї держави, яка за весь час мого правління не заподіяла мені ні хвилини неспокою або незадоволення...»* [6, с. 341].

А турбуватися, звісно ж, доводилося. Відвідини російськими імператорами Фінляндії були не тільки високими ревізіями Озерного краю, а й, певною мірою, пропагандистськими акціями, що демонстрували зв'язок між Санкт-Петербургом і Гельсінгфорсом. У подібних умовах автономія Великого князівства Фінляндського мала міцну

тенденцію до розширення. Фінляндія мала власне громадянство, яке не співпадало з російським підданством. Фінляндським громадянам був відкритий широкий та вільний доступ до служби на найвідповідальніших державних та військових посадах Російської імперії, тоді як російські піддані не отримували у Фінляндії однакових із місцевими мешканцями прав [7, с. 191]. Усе це було задекларовано ще Олександром I на Сеймі у Борго. Автономний статус Фінляндії виявлявся також у власній системі управління з виключно фінляндським чиновницьким апаратом.

Повстання в Польщі у листопаді 1830 р. стало цілковитою несподіванкою для Миколи I. Як відзначає сучасний фінський історик О. Юссіла, тоді Польща втратила автономію, а Фінляндія – спробувала її зміцнити [10, с. 98]. Саме події у Варшаві змусили Миколу I розпочати зведення в єдину збірку всіх законів, указів та статутів Великого князівства Фінляндського; пізніше вона дістала назву «Свод законів, учреждений и уставов Великого княжества Финляндского» [2, с. 234].

Хоча перші кроки з кодифікації фінляндського законодавства було зроблено ще навесні 1828 р., коли перший чорновий варіант згаданого «Свода...» був представлений на розгляд Миколи I, проте він не отримав згоди на публікацію [2, с. 235]. Потім цю роботу було передано у відання прокурора фінляндського Сенату, але й до середини 1830-х рр. вона не була завершена. У червні 1835 р. своїм указом Микола I наказав у процесі кодифікації фінляндського законодавства орієнтуватися на систему «Свода законів Российской империи» [2, с. 236]. 29 травня 1836 р. вийшло «Его Императорского Величества высочайшее повеление» щодо систематизації законів та законодавчих актів Фінляндії: «...щоб усі законодавчі акти і веління, які мають силу закону у Фінляндії, були зібрані і зведені в порядку єдиного Зводу, який повинен був після розгляду одразу представлений на імператорське затвердження і отримати силу закону...» [9]. Під головуванням прокурора фінляндського Сенату Карла-Югана Валлеена був заснований Комітет фінляндських законів, який повинен був скласти план майбутніх занять і щомісяця доносити через міністра-статс-секретаря з фінляндських справ про вжиті заходи головному завідувачому II-м відділенням власної Його Імператорської Величності канцелярії, а від останнього слідували доповіді самому Імператору [6, с. 321]. Проведення корекційних робіт у Комітеті фінляндських законів зіткнулося із відсутністю зібраного й упорядкованого масиву виданих законодавчих актів: вони зберігалися в державних установах та, навіть, у приватних осіб, що були робітниками цих імперських інституцій. До квітня 1836 р. був складений список законо-

давчих та нормативних актів Великого князівства Фінляндського, які датувалися від 1520 до квітня 1837 рр. [1, с. 222].

У січні 1847 р. була підготовлена інструкція щодо проведення подальших корекційних робіт із «Сводом законів, учреждений и уставов Великого княжества Финляндского»: передбачалося скласти хронологічне зібрання постанов уряду, що змінюють або доповнюють узаконення, вміщені у «Загальному Уложенні» від 1734 р., причому сюди повинні бути віднесені не тільки положення колишнього шведського уряду, видані внаслідок наради державних чинів, а й постанови королівські, що тлумачать і визначають порядок застосування уложення [7, с. 189]. У підсумку мав бути створений якийсь проміжний варіант систематизації місцевих законодавчих актів Великого князівства Фінляндського. Із завершенням цієї попередньої роботи кодифікаційна комісія повинна була приступити до складання систематичного «Свода...», маючи при цьому на увазі і «Свод законів Российской империи» [7, с.191].

На початку 1851 р. основний комплекс корекційних робіт кодифікаційної комісії був завершений – приготували і зібрані всі постанови уряду, що змінюють або доповнюють «Загальне Уложення» від 1734 р., в хронологічному порядку, а саме «Проект додаткових до Уложення урядових та царських постанов» і «Проект Зводу всіх діючих у Фінляндії узаконень, що не мають відношення до Уложення від 1734 р.» [4, с. 151]. Ці акти (за виключенням законів про шлюб) були написані шведською мовою і не мали перекладу російською. Однак генерал-губернатор Меншиков запропонував провести ревізію цих проектів і лише наприкінці 1851 р. «*приступити до друку цього “Зводу...” і “Збірки узаконень...” під наглядом комісії та розіслати екземпляри вищезгаданих документів у присутстві місця для перевірки їх щодо практичного застосування, з тим, щоб зібрані на цій підставі протягом 3 років за уваження були обговорені в Імператорській Фінляндській Раді...*» [4, с. 152].

У той самий час, коли завдяки кодифікації законів відбувалося становлення автономії Великого князівства Фінляндського, професори та приват-доценти юридичного факультету Санкт-Петербурзького університету розпочали активну участь у політико-юридичній дискусії навколо питання, чи є Фінляндія особливим державним утворенням у складі Росії, чи звичайною провінцією. Дискусія про «особливу державу» розпочалася з появи у 1838 р. у Стокгольмі брошури професора Ізраеля Гвассера, в якій він називав Велике князівство Фінляндське «державою з представницькою формою правління, що була заснована за допомогою мирного сепаратного до-

говору між звільненим фінляндським народом і Олександром І...» [1, с. 218].

Розпочата дискусія у вигляді обміну памфлетами між Гвассером та його опонентами спочатку не привернула великої уваги. Актуальним це питання стало тоді, коли виникла політична необхідність відстоювати автономію Великого князівства Фінляндського від претензій російської центральної влади кодифікувати та уніфікувати фінляндське законодавство відповідно до загальнодержавних норм. У цій суспільно-політичній дискусії взяли участь провідні вчені-юристи того часу. Серед викладачів юридичного факультету визначилися як прихильники особливого статусу Фінляндії серед народів Російської імперії, так і його противники.

Іншими словами, суперечка зводилася до питання про те, чи має Фінляндія право на таку широку автономію, і що зобов'язує Росію рахуватися із нею. Так, Олександр Градовський, ординарний професор кафедри державного права юридичного факультету Санкт-Петербурзького університету, вважав, що «Фінляндія є відокремленою у внутрішньому управлінні державою, тому що за нею збережені всі місцеві особливості її унікального автономного положення...» [1, с. 220]. Видатний російський ліберал і почесний член Санкт-Петербурзького університету Борис Чичерін писав: «Фінляндія втримала свою політичну самостійність і свій особливий державний устрій. При завоюванні у 1808–1809 рр. її населенню було обіцяно збереження всіх існуючих установ та порядків, до яких належав і становий Сейм, наділений законодавчою владою в автономії...» [1, с. 221].

Незважаючи на спроби царя видаватися реформатором у Фінляндії, завдяки кодифікації та уніфікації фінляндського законодавства, період царювання Миколи I був бідний на кардинальні реформи. Проте цей час багатий на явища інтелектуального життя. У новоутвореному фінляндському суспільстві, що стояло осторонь від прямого втручання Стокгольма та Санкт-Петербурга, прокинулася національна свідомість. Деякі ознаки такого пробудження виявилися ще в кінці XVIII ст., але тільки після того, як Фінляндія була відокремлена від Швеції і стала частиною Росії, в ній міг початися розвиток національного руху. Серед фінських істориків він отримав назву фенноманії, тобто ідеології, яка була спрямована здебільшого на фінськомовне населення, пропагуючи «фінляндську ідею», згідно з якою Фінляндія визнавалася окремою державою (як від Швеції, так і від Росії) за мовним принципом [3, с. 198].

Чому так сталося? Все дуже просто: російська дійсність і нові віяння романтизму звільнили фінляндське суспільство від цензури та інтелектуального тиску. За умовами часу фенноманія отримала

літературно-науковий напрям. На чолі руху стояли «будителі» фінської модерної нації: професор філософії та історії Юган-Вільгельм Снелльман, поет Юган-Людвіг Рунеберг, збирач народного карело-фінського епосу «Калевала» Еліас Льоннрот та інші. Пізніше супротивниками фенноманів на політичній арені стали шведомани, які відстоювали права шведської мови як знаряддя шведського культурного впливу у Фінляндії. Саме фенномани Адольф-Івар Арвідссон та Юган-Якоб Тенгстрьом почали говорити про створення «незалежної держави» Фінляндії, яка б орієнтувалася на Європу, зберігаючи тісні зв'язки з Росією [3, с. 202]. Але насправді автором теорії стосовно Фінляндської держави був вищезгаданий Ізраель Гвассер, який виклав свою концепцію у памфлетах 1830-х рр. Згідно з «фінляндською ідеєю», новоутворене Велике князівство Фінляндське ставало новим гегемоном у Східній Балтиці [1, с. 303].

Ідеї Гвассера підхопив молодий філософ Снелльман, який на початку 1830-х рр. тісно контактував зі студентами Гельсінгфорського університету, що перейнялися фенноманськими ідеями. Одномудці об'єдналися в літературно-філософський гурток «Суботне товариство» (фін. *Lauantain-seura*) [2, с. 235]. Щосуботи учасники товариства збиралися в будинку одного з його членів і обговорювали нові твори літератури та філософії. Головним предметом бесід була філософія та естетика гегельянства, її осмислення з точки зору завдань фінського національного руху і розвитку літератури у Фінляндії. У 1832 р. був заснований друкований орган «Суботнього товариства» – газета «Helsingfors Morgonbladet», головним редактором якої став Рунеберг [2, с. 236].

Однак Снелльман, будучи активним учасником гуртка, не публікувався на сторінках газети через деякі розбіжності з головним редактором. Зокрема, патріотизм Рунеберга був сповнений благоговіння перед рідною природою, тоді як Снелльман вважав дрімучі фінські ліси нудними. Тож уже із січня 1844 р. Снелльман переїжджає до провінційного міста Куопіо для видання власної шведськомовної газети «Saima» [10, с. 156]. Газета відображала вимоги сучасного індустріалізованого суспільства Фінляндії, критикуючи тих, хто, живучи в нових російських реаліях, застряг у шведській королівській традиції середини XVIII ст. Із літа 1845 р. генерал-губернатор князь Меншиков почав стежити за статтями з газети «Saima», які для нього перекладали [10, с. 156]. Він доводив Снелльману, що із пропозиціями щодо поліпшення суспільного життя в Озерному краї слід звертатися безпосередньо до влади, а не викликати публічне невдоволення «нинішнім становищем країни...» [10, с. 156]. А навесні 1846 р. до газети був приставлений строгий цен-

зор [10, с. 157]. Чиновників не влаштовував різкий і саркастичний тон Снелльмана, що підривав їхній авторитет. Восени 1846 р. фінляндський Сенат на вимогу князя Меншикова скасував дозвіл на видавництво «*Saima*», а Снелльман з родиною повернувся до Гельсінгфорса [10, с. 157].

«Весну народів» 1848–1849 рр. Фінляндія зустріла дуже спокійно, без масових демонстрацій та повстань. Після 1848 р. фінляндський національний рух було запідозрено, і небезпідставно, в демагогічних тенденціях, тому його активні представники, зокрема Снелльман і Арвідссон, зазнали переслідування з боку генерал-губернатора Меншикова. «Похмурі семиріччя» 1848–1855 рр., що прийшло за новою хвилею європейських революцій, природно позначилося на внутрішньополітичному житті Фінляндії, яка розглядалася російським самодержавством як зона проникнення революційних ідей у Росію. У 1850 р. була заборонена видавнича діяльність фінською мовою, крім релігійної та сільськогосподарської літератури [2, с. 313].

І все ж революція 1848–1849 рр. і наступні події сильно вплинули на погляди багатьох «будителів» фінської модерної нації, зокрема на Снелльмана, який перестав вірити в те, що суспільний прогрес може бути швидким. Під час Кримської війни Снелльман дійшов висновку, що заपुरкою автономії Фінляндії є політика лояльності відносно російського імператора, як того вимагала загальнодержавна безпека. Для остаточного культурного оформлення модерної фінської нації під заступництвом російського імператора було необхідно, щоб більшість фінського народу могла

користуватися плодами освіти, що, у свою чергу, було неможливим без зміцнення становища фінської мови, якою говорили широкі верстви населення.

Із 1854 р. через хворобу князя Меншикова виконуючим обов'язки генерал-губернатора Фінляндії був призначений Федір Берг. Саме через це взимку 1854–1855 рр. розпочалася суспільно-політична лібералізація в автономії, що посилювало розквіт фінського національного романтизму у вигляді руху фенноманії, лідером якого остаточно утвердився Снелльман.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Проведений комплексний аналіз джерел та вивчення широкого кола наукової літератури з досліджуваної проблеми дозволяють зробити висновок про те, що, хоча царський уряд і надав Великому князівству Фінляндському протягом 1825–1855 рр. суттєві привілеї, що призвело до появи філософсько-політичної течії фенноманії, яка почала відстоювати право Фінляндії на існування як окремої держави, проте, розуміючи сепаратистські революційні тенденції, прагнучи якомога швидше згорнути фінляндську автономію через введення в дію «Свода законів, учреждений и уставов Великого княжества Финляндского». В політичному відношенні Фінляндія була повністю підпорядкована місцевій владі, яку контролював російський царизм: органи управління, такі, як Сенат, як правило, знаходилися в руках шведськомовного фінляндського чиновництва, їхні кандидатури узгоджували в Санкт-Петербурзі під суворим та прискіпливим наглядом генерал-губернатора.

Бібліографічні посилання

1. Engman M. Pitkät jäähyväiset: Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen / M. Engman. – Helsinki, 2009.
2. Klinge M. Keisarin Suomi / M. Klinge. – Espoo, 1997.
3. Paasivirta J. Suomi ja Eurooppa: Autonomiakausi ja kansainväliset kriisit (1808–1914) / J. Paasivirta. – Helsinki, 1978.
4. Гусев П. Исторический очерк эпохи образования Финляндской конституционной монархии [Электронный ресурс] / П. Гусев. – СПб., 1912. – Режим доступа: <http://www.moscowbooks.ru/bookinist/view.asp?id=110273>
5. Кяйвяряйнен И. О конституционалистской политике царизма в Финляндии в первый период автономии / И. Кяйвяряйнен // Вопросы истории Европейского Севера. – Петрозаводск, 1977. – С. 108–118.
6. Миронов Б. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): генезис личности, демократи-

ческой семьи, гражданского общества и правового государства: в 2 т. / Б. Миронов. – СПб., 1999. – Т. 1.

7. Похлебкин В. СССР – Финляндия: 260 лет отношений 1713–1973 / В. Похлебкин. – М., 1975.

8. Такала И. О положении Финляндии в составе Российской империи (рубеж 30–40-х гг. XIX в.) / И. Такала, А. Арвидссон // Скандинавский сборник. – Таллинн, 1971. – С. 217–226.

9. Шиловский П. Акты, относящиеся к политическому положению Финляндии [Электронный ресурс] / П. Шиловский. – СПб., 1903. – Режим доступа: <http://www.history.ru/content/view/1230/87/>

10. Юссіла О. Від Великого Князівства до сучасної держави: Політична історія Фінляндії від 1809 р. / О. Юссіла, С. Гентіля, Ю. Неваківі; пер. з фін. М. Гаутала, В. Пилипенко. – К., 2002.

References

1. Engman, M., 2009. *Pitkät jäähyväiset: Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen*. Helsinki.
2. Klinge, M., 1997. *Keisarin Suomi*. Espoo.
3. Paasivirta, J., 1978. *Suomi ja Eurooppa: Autonomiakausi ja kansainväliset kriisit (1808-1914)*. Helsinki.

4. Gusev, P., 1912. *Istoricheskiy ocherk epokhi obrazovaniya Finlyandskoy konstitutsionnoy monarkhii* [Historical essey about epoch of Finnish constitutional monarchy formation] [Electronic resource]. St. Petersburg. Access: URL: <http://www.moscowbooks.ru/bookinist/view.asp?id=110273> (in Russian).

5. Kaivarainen, I., 1977. O konstitutsionalistskoy politike tsarizma v Finlyandii v pervyy period avtonomii [On the constitutionalist politics of tsarism in Finland during the first period of autonomy]. *Voprosy istorii Yevropeyskogo Severa* [Questions of history of the European North]. Petrozavodsk, pp. 108-118 (in Russian).

6. Mironov, B., 1999. *Sotsial'naya istoriya Rossii perioda imperii (XVIII – nachalo XX v.): genezis lichnosti, demokraticheskoy sem'i, grazhdanskogo obshchestva i pravovogo gosudarstva* [Social History of Russian Empire period (the 18th and the beginning of the 20th century) : the genesis of the individual, democratic family, civil society and the rule of law]: in 2 vols. St. Petersburg, vol. 1st. (in Russian)

7. Pohlebkin, V., 1975. *SSSR – Finlyandiya: 260 let otosheniy. 1713-1973* [USSR – Finland: 260 years of relations. 1713-1973]. Moscow (in Russian).

8. Takala, I., & Arvidson, A., 1971. O polozhenii Finlyandii v sostave Rossiyskoy imperii (rubezh 30-40-kh gg. XIX v.) [The state of Finland in the Russian Empire (line 30-40-ies of the 19th century)]. *Skandinavskiy sbornik* [Scandinavian collection]. Tallinn, pp. 217-226 (in Russian).

9. Shilovsky, P., 1903. *Akty, odnosyashchiesya k politicheskomu polozheniyu Finlyandii* [The acts related to the political situation in Finland] [Electronic resource]. St. Petersburg. Access: URL: <http://www.history.ru/content/view/1230/87> (in Russian).

10. Yussila, O., Hentilya, S., & Nevakivi, Yu., 2002. *Vid Velykoho Knyazivstva do suchasnoyi derzhavy: Politychna istoriya Finlyandiyyi vid 1809 r.* [From Grand Duchy to a modern state: Political History of Finland from 1809]. Kyiv (in Ukrainian).

Надійшла до редколегії 5.01.2016